10. Buinytska, O. (2012). Informatsiini tekhnolohii ta tekhnichni zasoby navchannia: navch. posibnyk [Information technologies and technical means of education: a textbook]. Kyiv, 240 c. [in Ukrainian].

11. Kachurovska, O., Pakhomova, N. & Kovalenko V., (2024). Osoblyvosti vykorystannia tekhnichnykh zasobiv u korektsiinii roboti z osobamy iz zaiikanniam [Features of the use of technical means in correctional work with persons with stuttering]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii – Scientific Journal of Khortytska National Academy*. Issue 1(10). Zaporizhzhia. C. 112–120. [in Ukrainian].

12. Heta, A., Zaika, V., Kovalenko, V., ta in.; za zah. red. Yu. Nosenko. (2018). Suchasni zasoby IKT pidtrymky inkliuzyvnoho navchannia: Navchalnyi posibnyk [Modern ICT tools to support inclusive education: A textbook]. Poltava: PUET. 261 p. [in Ukrainian].

13. Martynenko, I. & Kozachuk, L. (2017). Innovatsiini pidkhody v lohopedychnii roboti z bezmovlennievymy ditmy [Innovative approaches in speech therapy work with speechless children]. *Korektsiina pedahohika. Visnyk Ukrainskoi asotsiatsii korektsiinykh pedahohiv – Correctional pedagogy. Bulletin of the Ukrainian Association of Correctional Educators*. № 1. C. 18–25. [in Ukrainian].

14. Lopatynska, N. (2019). Suchasni neirotekhnolohii u lohokorektsiinii diialnosti ditei doshkilnoho viku iz riznymy typamy movlennievoho dyzontohenezy [Modern neurotechnologies in speech correctional activities of preschool children with different types of speech dysontogenesis]. *Korektsiino-reabilitatsiina diialnist v suchasnomu osvitnomu prostori:* monohrafiia / za zah. red. O. V. Boriak, T. M. Dehtiarenko – *Correctional and rehabilitation activities in the modern educational space*: monograph / edited by O. V. Boriak, T. M. Dehtiarenko. C. 162–183. [in Ukrainian].

15. Ribtsun, Yu. (2010). Movlennieva kartka obstezhennia ditei chetvertoho roku zhyttia iz ZNM [Speech card for the examination of children of the fourth year of life with SEN]. Kyiv: Education of Ukraine. 12 c. [in Ukrainian].

16. Maliarchuk, A. (2004). Obstezhennia movlennia ditei: Dydaktychnyi material. [Examination of children's speech: Didactic material]. K.: Litera LTD. 104 p. [in Ukrainian].

УДК 159.98:159.944.4-053.4:355

Геннадій Міськов,
аспірант
https://orcid.org/0000-0002-4135-8880
ittek@ukr.net

Gennadiy Miskov,
Postgraduate

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
вул. М. Берлінського 9, м. Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Street M. Berlinskoho 9, Kyiv, 04060, Ukraine

ДІТИ І ВІЙНА: ДОСВІД ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

CHILDREN AND WAR: THE EXPERIENCE OF EMERGENCY PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE

Анотація. Дослідження у вивченні міжнародного досвіду надання необхідної психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами дошкільного віку в умовах війни (надзвичайних ситуацій (НС)) розкриває проблематику психологічних аспектів природи страхів, тривог, переживань як наслідків травмівного досвіду. Розуміння небезпеки, адаптація до неї є головною необхідністю в критичних умовах надання освітніх послуг, щоб зменшити вплив на вразливість дітей, вплинути на розвиток індивідуальних адаптивних навичок, можливостей, здібностей в умовах освітнього середовища місцевих громад. Досвід, з яким зіткнулися багато постраждалих від війни дітей, суперечить їхнім основним базовим потребам. *Мета* – проаналізувати міжнародні ідеї багатовимірної концепції досвіду небезпеки, підходи, практики психологічної допомоги дітей з ООП. *Методи*. Описова феноменологія Edmund Husserl, комплексний підхід надав змогу застосувати змішані методи збору інформації та тематичного аналізу.

Результати. ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін., сповідуючи багатовимірну концепцію досвіду небезпеки, розробили мінімальні стандарти для навчання в умовах НС, цілями яких є: сприяння доступу до освіти постраждалих від НС. Мінімальні стандарти пов’язані з розробленням і застосуванням моделей, підходів, гуманітарних програм раннього дитинства (розвитку), щоб реагувати, мінімізувати психосоціальні проблеми та особливі освітні потреби дітей, їхніх родин у часи кризи. Положення програми «Освіта для всіх» вмотивовує комплексний підхід щодо особливостей, інструментів для виявлення небезпек для дітей, також і соціально-психологічних шляхів гуманітарних програм раннього дитинства (майстерень, технік, стратегій, прийомів та ін.). Аналіз досвіду застосування програм для дошкільників з

ООП є важливим інформаційним ресурсним джерелом з тим, щоб максимально і в найкоротші терміни звернути погляди фахівців ЗО, можливостей місцевих громад на виявлення проблем психічного здоров'я, діагностування та покращення якості надання необхідних психологічних, освітніх послуг у задоволенні базових безпекових потреб. Найважливішим орієнтиром-досвідом у застосуванні програм психосоціальної допомоги під час НС набуває ідея про необхідність розроблення, впровадження подібних програм психологічного спрямування в українських реаліях, можливостей місцевих громад та ресурсів спеціальних й інклюзивних закладів освіти.

Ключові слова: спеціальна освіта, особливі освітні потреби, батьки, психологічна допомога, страхи, програма, надзвичайні ситуації.

Abstract. The study reveals the problems in studying the international experience of providing the necessary psychological assistance to children with special educational needs of preschool age in the conditions of war (emergencies), the perspective of analyzing the psychological aspects of the nature of fears, anxieties, experiences, and the consequences of traumatic experiences. Understanding the danger, and adapting to it is the main necessity of critical conditions for the provision of educational services to reduce the impact on the vulnerability of children, and to influence the development of individual adaptive skills, opportunities, and abilities in the conditions of the educational environment of local communities. The experiences of many war-affected children run counter to what most consider to be the basic needs of every child: continuous care by relatives (parents or guardians), shelter and food, safety; and educational development. The goal is to analyze international ideas of the multidimensional concept of the experience of danger, approaches, and practices of psychological assistance to children with special educational needs. Methods. Edmund Husserl's descriptive phenomenology, a complex (social-scientific, pragmatic, constructive, person-oriented) approach made it possible to apply mixed methods of information gathering and thematic analysis.

The results. The UN, UNESCO, UNICEF, etc., professing the multidimensional concept of the experience of danger, have developed minimum standards for education in emergencies, the goals of which are: facilitating access to education for victims of emergencies. The minimum requirements are related to developing and applying models, approaches, and humanitarian programs of early childhood (development) to respond to and mimic the psychosocial problems and special educational needs of children and their families in times of crisis. The provision of the «Education for All» program motivates a comprehensive (sociological-scientific, pragmatic, constructive, personally oriented) approach regarding the features, tools for identifying dangers for children, and social-psychological ways of early childhood humanitarian programs (workshops, techniques, strategies, techniques, etc.).

The analysis of the experience of using programs for preschoolers with special educational needs is an important informational resource source to draw the views of specialists of educational institutions and the capabilities of local communities to identify mental health problems, diagnose and improve the quality of providing the necessary psychological, educational services in meeting basic security needs. The idea of the need to develop and implement similar programs of psychological guidance in Ukrainian realities, the capabilities of local communities, and the resources of special and inclusive educational institutions becomes the most important guide-experience in the application of psychosocial assistance programs during emergencies.

Key words: special education, special educational needs, parents, psychological help, fears, program, emergencies.

Актуальність. Війна XXI століття характеризується не лише своїм впливом на цивільне населення, де діти складають 90 % (ЮНІСЕФ, 2002), а й масштабним порушенням прав людини (насильство, дестабілізація, спустошення, вибухи, стрілянина, повітряні тривоги сіють страхи та тривоги [1, 2]. Страждання дітей особливо виражені через їхню залежність від батьків, страх розлуки, можливу втрату одного чи обох батьків, обмежені ресурси зневірених матерів, які несуть найбільший тягар, намагаються впоратися зі своєю новою роллю в нових обставинах. Це всі додаткові стресори для дитини. Важливе значення приділено дітям, оскільки перші дитячі роки є першою фазою навчання впродовж життя, ключовим компонентом якої є своєчасна успішна освіта з фахівцями. НС можуть поставити дітей поза звичайними життєвими процесами в обставини, які є здебільшого викликом дітям фізично, психологічно, соціально з огляду на розуміння та визнання їхніх потреб [3]. Саме категорія дітей з особливими освітніми потребами є найвразливішою соціальною групою через їхню фізичну незрілість, рівень психологічного та поведінкового розвитку й повну або часткову залежність від наставників (батьків, опікунів, фахівців освіти) й різних форм підтримки, допомоги та захисту. Крім того, оскільки діти з ООП зазнають швидкого розвитку своїх психічних, соціальних та фізичних можливостей, їх ризик стає ще більшим через довгострокові наслідки їхньої вразливості. Соціальне становище дітей у родині, навчальному закладі, громаді з урахуванням культурних чинників також має вплив на їхню вразливість, їхнє життя.

Контекст дослідження з вивчення досвіду, що надає можливість враховувати емпіричні знання означеної проблематики, є важливим, корисним, необхідним і для виявлення особливостей небезпек для українських дітей, особливо для дітей з ООП, які стикаються з війною вже з 2014 року, і для розроблення психологічних програм з метою пом'якшення негативних наслідків.

Мета: проаналізувати міжнародні ідеї багатовимірної концепції досвіду небезпеки, підходи, практики психологічної допомоги дітей з ООП.

Методи. Описова феноменологія Едмунда Гуссерля (Edmund Husserl), комплексний (суспільно-науковий, прагматичний, конструктивний, особистісно зорієнтований) підхід надав змогу застосувати змішані *методи* збору інформації, тематичного аналізу, зіставлення поглядів, узагальнення.

Огляд літератури. Розгорнутий аналіз проблеми вказує на значний обсяг емпіричної літератури щодо міжнародних форумів-заходів (Дакар, 2000 та ін.) з пом'якшення впливу надзвичайних ситуацій на психосоціальний, когнітивний розвиток дітей від 0-8 років (Dybdahl, 2001; Paardekooper, 2002; Lloyd et al, 2005 та ін.) [1,4,5], посилення стратегій подолання небезпеки через програми надання соціально-психологічної підтримки [5, с. 9].

У галузі міжнародного розвитку існує велика кількість знань про дітей у країнах, що розвиваються, де війна стала найважливішою з усіх травматичних подій, що призвела до втрати, розлуки у сім'ях, криз, фізичних, психічних, соціальних змін, але є дуже мало досліджень, які охоплюють детальний аналіз безпекових потреб дітей з ООП, як контекстуальні умови освітнього середовища впливають на їхній досвід. Успішне, систематичне включення проблематики дітей з ООП у заходи НС також було обмежене, незважаючи на прогрес у практиці. Тому необхідні більш контекстуально обґрунтовані дослідницькі дослідження та емпіричні знання, щоб краще зрозуміти, як НС впливають на дітей дошкільного віку з ООП, щоб максимально зменшити негативні наслідки.

Результати. Всесвітній освітній форум (Дакар, 2000) прийняв Рамкову програму дій «Освіта для всіх» з урахуванням задоволення потреб систем освіти, які постраждали від НС.*

ЮНІСЕФ прийняв ще ширше визначення «надзвичайна ситуація» (НС): тихі НС (ВІЛ/СНІД, крайня бідність та дітей, які живуть на вулиці) та гучні НС (стихійні лиха (повені, землетруси), техногенні катастрофи (громадянські конфлікти та війни), які спричиняють гуманітарні кризи [6-8].

Коли виникають складні гуманітарні кризи, гуманітарні організації є основними постачальниками надзвичайних ситуацій освіти. Ключові агентства ООН, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та інші, сповідуючи багатовимірну концепцію досвіду небезпеки, розробили Мінімальні стандарти для навчання в умовах НС, цілями яких є: сприяння доступу до освіти постраждалих від НС [9, 10].

Багатовимірна *концепція досвіду небезпеки*: розуміє й визнає будь-яку небезпеку, як живий досвід, від якого є цінні уроки, які можуть бути ефективними у майбутній взаємодії з навколишнім середовищем або при зустрічі з майбутніми небезпеками [11]; визначає екологічні, економічні, соціальні та психологічні аспекти. Зокрема, останні можуть бути джерелом багатьох реальних людських переживань і мати численні наслідки, що можуть вбудовуватися у негативні прояви страхів, тривоги, смутку, самотності, втрат тощо. Розуміння досвіду небезпеки, адаптація до нього є головною необхідністю критичних умов надання цінного досвіду, щоб зменшити вплив на вразливість людей, вплинути на розвиток індивідуальних навичок, можливостей, здібностей, стійкість та можливості для майбутніх небезпек та їх реакції на них.

Мінімальні стандарти пов’язані з визначенням:

– *екстреної освіти* («освіта, яка захищає благополуччя, сприяє навчанню та плекає загальний розвиток (соціальний, емоційний, когнітивний і фізичний) дітей, які постраждали від конфліктів і катастроф» (Освітня група Save the Children Alliance, 2001) [12];

– *надзвичайний стан освіти* як кризову ситуацію, спричинену конфліктами або катастрофами, які дестабілізували, дезорганізували або зруйнували систему освіти, яка потребує комплексного процесу кризової та післякризової підтримки (ЮНЕСКО, 1999)[9];

* «складні гуманітарні кризи з початку 1990 років: стихійні лиха, конфлікти, нестабільність, війни, повені, що спричиняють складні гуманітарні кризи» у «Швидке освітнє реагування в складних НС» та «Освіта як гуманітарна відповідь»

– *швидке освітнє реагування у складних НС* – застосування моделей, підходів, гуманітарних програм раннього дитинства (розвитку), щоб реагувати, мінімізувати психосоціальні проблеми та особливі освітні потреби дітей, їхніх родин у часи кризи (нестабільності, переміщення….) (Nixon et al., 1996; Burde, 1999; Vargas Baron, 2005 та ін.) [10].

Розробка положень програми «Освіта для всіх» ЮНЕСКО (Bensalah та ін., 2001, ЮНЕСКО, 2002 та ін.) стосується бачення освіти, яка:

– є інструментом захисту дітей у надзвичайних ситуаціях;

– допомагає задовольнити психосоціальні потреби дітей, які постраждали від НС, що порушили їхнє життя та соціальні зв'язки;

– забезпечує канал для передачі повідомлень про здоров'я та виживання, а також для навчання нових цінних практично орієнтованих навичок безпеки;

– є інструментом соціальної згуртованості та ресурсної підтримки;

– життєво необхідна для відновлення економічної основи сімейного, місцевого, національного розвитку і життя [7,10].

У воєнних ситуаціях необхідна терапевтична креативність і гнучкість, можливість розробки та впровадження вільних від ідеології втручань, що відповідають конкретній ситуації. Оскільки діти та підлітки зовсім по-різному реагують на воєнні події, їхні знання, реакції залежать від віку, а отже, від фази розвитку емоційності та когнітивних здібностей, стресори з усіма видами поведінкових особливостей, розладів і психологічних проблем (Milgram, 1982; Jensen & Shaw, 1993; Boardman, 1994 та ін.), то комплексний підхід з урахуванням психотерапевтичного, психосоціального, особистісно зорієнтованого аспектів, неспецифічних групових та індивідуальних програм є необхідними і доречними у підтримці, консультуванні, допомозі фахівців з метою стабілізації відновлення психічного здоров'я, підтримки процесів розвитку дітей та їхніх батьків.

І хоч історично досить мало свідчень із наданням або визначенням пріоритетів освітньої допомоги, тим більше з наданням програм раннього дитинства в громаді, щоб реагувати на психосоціальні проблеми та освітні потреби малих дітей та їхніх сімей у часи кризи та переміщення (Nixon et al., 1996; Burde, 1999; Vargas Baron, 2005), все-таки можемо почерпнути деякий позитивний досвід (É. Trebjeöanin: реакції дітей та їхніх батьків під час воєнного середовища у Югославії, 1999; С. Тейнович: війна очима дітей, 2000; В. Юл, П. Сміт: програма громадського здоров'я для втручання у дошкільну і початкову освітню систему як вектор для доставки, 2003, Велика Британія; М. Імамович: програма психосоціальної підтримки зменшення посттравматичних симптомів у дітей дошкільного віку та їх матерів, 2000; М. Топалович, Е. Влаїч: психологічні майстерні як спосіб допомоги дітям в екстрених ситуаціях, 1999; Suleyman Hrnitsa: програми психосоціальної допомоги дітям з особливими потребами та їхнім батькам після війни, 2000, Сербія та Чорногорія).

Коротко зупинимося на деяких з них.

У програмі когнітивно-поведінкової терапії проєкту охорони психічного здоров'я ЮНІСЕФ, розробленої Вільямом Юл (W. Yule) з командою колег (Велика Британія) 2003 [13], на *першому етапі* вивчався досвід широкого діапазону стресових реакцій серед дітей дошкільних і початкових закладів освіти, зокрема труднощі в навчанні та емоційно-поведінкові проблеми дітей.

Другий етап характеризувався розробленням ієрархічної моделі надання послуг (батарея заходів для самостійного завершення, які діти могли б використовувати для позначення природи і ступеню страхів, страждань) вчителями, вихователями дошкільних і початкових класів, які певним чином розуміють потреби дітей, які постраждали від війни.

Професійно підготовлена команда пройшла навчання з місцевим педагогічним персоналом з тем: особливі освітні потреби, втрата у дітей, страхи у дітей, керування гнівом, проблеми з висловленням, техніки когнітивно-поведінкової терапії, що стало основою *третього етапу*. Зокрема, серія з чотирьох семінарів (навчання першого рівня) для наставників містила такі теми:

• роль школи в складних умовах,

• робота з батьками,

• профілактика вигорання,

• виявлення та допомога дітям з ООП, які її найбільше потребують.

Застосування розробленої програми когнітивно-поведінкової терапії для 3000 дітей з ООП, їхніх матерів командами місцевих педагогів за десять сеансів засвідчило істотні зміни рівнів дистресу зі зменшенням симптомів емоційної, поведінкової сфери. З одного боку, усе це вимагало багато часу, терпіння та дипломатії, уважної і злагодженої співпраці. З іншого боку, механізми і процедури застосування програми стали власністю місцевих закладів освіти з навченим ресурсним забезпеченням вчителів, а фонд «Діти та війна» збагатився і продовжував удосконалювати акумулятор досвіду, який широко використовується у дослідницьких проєктах у всьому світі.

Отже, завдяки програмам когнітивно-поведінкової терапії для дітей з ООП навіть після війни можна використовувати прості, стандартні заходи для оцінки втручання та сприяння знанням, ефективності лікування дітей. Сподіваюся, це буде орієнтиром для майбутніх постачальників психологічних послуг на основі вибору науково обґрунтованих втручань, спрямованих на допомогу постраждалим від війни дітям.

Участь у програмі психосоціальної підтримки зменшення посттравматичних симптомів у дітей дошкільного віку та їх матерів, розробленої у Центрі психічного здоров’я (Боснія і Герцеговина) Медіхою Імамович [14], забезпечила навчальні заклади інструментами роботи з дітьми, які отримали травми війни. Програма містила: попереднє тестування (анкета про травму та симптоми травми – адаптована для дошкільного віку (діти віком 3-4 р.)); шкалу симптомів посттравматичного стресу матері (PTSS-10, Horowitz, Wilner & Alvarez, 1979), розробку заключного тестування, правил психосоціального втручання (навчання батьків і дітей технік (розв’язання проблем, самоінструкції, моделей навчання, самоконтролю, модифікованої методики систематичного впливу приємного жесту/слова).

З метою досягнення позитивного результату під час застосування технік необхідно дотримуватися таких правил:

• дитині необхідно поговорити про свою проблему з батьками або старшою людиною, щоб разом знайти рішення.

• батько повинен бути зацікавлений у допомозі своїй дитині, повинен слухати фахівця і виконувати його інструкції. Батьки повинні нагороджувати дитину і вчити її робити добрі речі.

• батьки повинні усвідомлювати, що вони є прикладом для наслідування для своєї дитини, тому вони повинні контролювати свою поведінку. Мама –джерело радості, миру та підтримки своїм дітям.

• естетичне середовище, приємні жести/слова, тексти також зменшують страхи, неприємні спогади, травматичний досвід, спонукатимуть до позитивних думок, приємних емоцій і врівноваженої поведінки.

Отже, застосована програма засвідчила позитивні зрушення у розумінні батьками проблем своїх дітей з ООП, їхню участь у їхньому розв'язанні застосовуваними техніками-втручаннями. Така робота вплинула на стійкість і гнучкість дітей, подолання частини їхніх страхів, дала можливість подивитися на проблему дітей з огляду на ресурси середовища найближчого шкільного оточення, застосовуючи відповідні і доцільні стратегії підтримки.

Запропоновану Сулейманом Хрніцем, 1999, програму психосоціальної допомоги дітям з особливими потребами та їхнім батькам після війни [15] розраховано на вісім місяців, вона базується на концепції реабілітації громади (Community-based Rehabilitation (CBR). В основі цієї моделі – заохочення впливу психосоціальних чинників захисту в місцевій громаді. Мета – розвивати здатність дітей розв'язувати проблеми та здатність сім'ї справлятися з життєвими труднощами, проблеми розвитку їхніх дітей у зв'язку з набутими страхами, дезорієнтацією, дисфункційністю, що пов'язано з війною.

Програма у спеціальних дошкільних і спеціальних початкових закладах освіти за участю фахівців намагалася розвивати місцеві, інституційні та

неінституційні заходи для надання допомоги дітям з ООП та їхнім родинам на основі стабільних, довгострокових ефектів програми.

Зміст програми: семінари з обміну досвідом та ідеями, майстер-класи для дітей були ігровими заходами для заохочення різних аспектів розвитку дітей на основі правил групи, що були відомі кожному учаснику, застосування стратегій підтримки та ін. Інструментами стали: шкали поведінки для спостереження відповідної та дисфункціональної діяльності дітей та батьків під час майстер-класів; оцінювальні анкети для модераторів семінару, де вони змогли оцінювати різні частини програм і записувати реакції дітей та батьків за програмою; анкети для батьків, у яких вони повинні були описати реакцію дітей на програму та їхні враження від програм, в яких вони брали участь.

Результатами діяльності стало визнання, що: більшість дітей з ООП були високомотивовані для участі в цій програмі, їх активність була високою, супроводжувалася позитивними емоційними реакціями; в майбутньому потрібно буде краще адаптувати програму до типу і рівня особливостей у розвитку, віку дитини, комунікативного середовища; необхідно переглянути індивідуальні вимоги до дітей, які загалом були занадто високі. Те ж саме стосується усних інструкцій для багатьох заходів, що були дуже насиченими і занадто довгими.

Водночас цілей програми було досягнуто, адже практичні психологічні практикуми приділяли більше часу музиці, руху та заняттям, які «спалюють» енергію, заохочували соціальну взаємодію, розвивали соціальні навички, налагоджували емоційну стабільність, розвивали мовлення (експресивне та рецептивне), сприяли засвоєнню нових знань про проблеми страху і способи боротьби з ним, підтримували самооцінку, позитивні сторони дітей, забезпечували додаткову мотивацію для батьків дітей з ООП. Результати оцінювання семінарів батьками були подібними до оцінки модераторів дитячої програми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розгорнутий аналіз вивчених зарубіжних джерел про досвід дітей у НС розкриває багатовимірну концепцію безпеки, мінімальні стандарти навчання в умовах НС у

сприянні доступу до навчання з метою зменшення впливу негативних проявів страхів, тривоги, самотності, травматичного досвіду постраждалих, зокрема дітей з ООП.

Положення програми «Освіта для всіх» вмотивовує суспільно-науковий, прагматичний, конструктивний, особистісно зорієнтований підходи щодо особливостей, інструментів виявлення небезпек для дітей, також і соціально-психологічних шляхів гуманітарних програм раннього дитинства (майстерень, технік, стратегій, прийомів та ін.).

Аналіз досвіду застосування програм для дошкільників з ООП є важливим інформаційним ресурсним джерелом неурядових організацій та фондів «Діти та війна» з тим, щоб максимально і в найкоротші терміни звернути погляди фахівців ЗО, можливостей місцевих громад на виявлення проблем психічного здоров'я, діагностування та покращення якості надання необхідних психологічних, освітніх послуг для задоволення базових безпекових потреб.

Найважливішим орієнтиром-досвідом у застосуванні програм психосоціальної допомоги під час НС набуває ідея про необхідність розроблення, впровадження подібних програм психологічного спрямування в українських реаліях, можливостей місцевих громад та ресурсів спеціальних закладів освіти з тим, щоб не лише визначити проблеми тривожної симптоматики, а й не втрачати час на їхнє розв'язання. Об'єднання фахівців психологічного профілю, педагогів, вихователів, батьків та їхніх дітей з ООП є запорукою розуміння і спільного розв'язання проблем зі страхами, мінімізації травматичних тривог і переживань, психосоматичних, емоційних, поведінкових проблем.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробленні моделі соціально-психологічної допомоги дітям з ООП та їхнім батькам в умовах воєнних дій і після них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lloyd, E., Penn, H., Bareau, S., Burton, V., Davis, R., Potter, S., & Sayeed, R (2005). How effective are measures taken to mitigate the impact of direct experience of armed conflict on the psychosocial and cognitive development of children aged 0-8? In: Research Evidence in Education

Library. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London

2. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., & Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical SocioCultural Analysis. *Postmodern Openings*. *Vol. 13, is. 1. - P. 186-197*. DOI: https://doi.org/10.18662/po/13.1/391.

3. Малинович, Л., Кульбіда С., & Міськов Г. (2023). Створення доступного мовного середовища для дошкільників: необхідність і виклики. *Особлива дитина : навчання і виховання*. *112(4), 95-118*. https://doi.org/10.33189/ectu.v112i4.158

4. Dybdahl, R. (2001). Children and mothers in war: an outcome study of a psychosocial intervention programme. Child Development 72: 1214-1230.

5. Gavranidou, M., Niemiec, B., Magg, B., & Rosner, R. (2008). Traumatische Erfahrungen, aktuelle Lebensbedingungen im Exil und psychische Belastung junger Flüchtlinge. *Kindheit und Entwicklung, 17(4), 224*-231.

6. Pigozzi, M (1999). Education in emergencies and for reconstruction: a developmental approach. New York: UNICEF.

7. Madani, R.A. (2019). Analysis of educational quality, a goal of education for all policy. *Higher Education Studies, 9(1), 100-109*.

8. Kamel, H. (2006). Early childhood care and education in emergency situations. Documento de referencia para el Informe de Seguimiento de la EPT en el Mundo.

9. UNESCO (1999). The Right to Education: an emergency strategy. Paris: UNESCO.

10. Vargas-Baron, E. (2005) Planning Policies for Early Childhood Development: Guidelines for Action. ADEA, UNICEF, UNESCO.

11. UNICEF. (2007). Annual report 2003. UNICEF.

12. INEE (2004). Minimum Standards for Education in Emergencies, Chronic Crisis and Early Reconstruction. Paris: UNESCO.

13. Yule, W., Stuvland, R., Baingana, F. K., & Smith, P. (2003). Children in armed conflict. In Trauma interventions in war and peace: Prevention, practice, and policy (pp. 217-242). Boston, MA: Springer US.

14. Vuletic, V., & Demarin, V. (2003). POSTERS–NEUROLOGY. *Multiple sclerosis, 5, 35*-54.

15. Danopoulos, C. P., Kapor-Stanulovic, N., & Skandalis, K. S. (2012). Children and Armed Conflict: The Yugoslav Experience. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *14*(1), 151-163.

REFERENCES

1. Lloyd, E., Penn, H., Bareau, S., Burton, V., Davis, R., Potter, S., & Sayeed, R (2005) How effective are measures taken to mitigate the impact of direct experience of armed conflict on the psychosocial and cognitive development of children aged 0-8? In: Research Evidence in Education Library. London: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London. [in English].

2. Kultenko, V., Morska, N., Fesenko, G., Poperechna, G., Polishchuk, R., & Kulbida, S. (2022). The Natural Human Rights within the Postmodern Society: a Philosophical SocioCultural Analysis. *Postmodern Openings*. *Vol. 13, is. 1. - P. 186-197*. DOI: https://doi.org/10.18662/po/13.1/391. [in English].

3. Malynovych, L., Kulbida S., & Miskov H. (2023). Stvorennia dostupnoho movnoho seredovyshcha dlia doshkilnykiv: neobkhidnist i vyklyky [Creating an accessible language environment for preschoolers: necessity and challenges]. Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia. 112(4), 95-118. https://doi.org/10.33189/ectu.v112i4.158 [in Ukrainian].

4. Dybdahl, R. (2001) Children and mothers in war: an outcome study of a psychosocial intervention programme. Child Development 72: 1214-1230. [in English].

5. Gavranidou, M., Niemiec, B., Magg, B., & Rosner, R. (2008). Traumatische Erfahrungen, aktuelle Lebensbedingungen im Exil und psychische Belastung junger Flüchtlinge. *Kindheit und Entwicklung, 17(4), 224*-231. [in English].

6. Pigozzi, M (1999). Education in emergencies and for reconstruction: a developmental approach. New York: UNICEF. [in English].

7. Madani, R.A. (2019). Analysis of educational quality, a goal of education for all policy. *Higher Education Studies, 9(1), 100-109*. [in English].

8. Kamel, H. (2006). Early childhood care and education in emergency situations. Documento de referencia para el Informe de Seguimiento de la EPT en el Mundo. [in English].

9. UNESCO (1999). The Right to Education: an emergency strategy. Paris: UNESCO. [in English].

10. Vargas-Baron, E. (2005) Planning Policies for Early Childhood Development: Guidelines for Action. ADEA, UNICEF, UNESCO. [in English].

11. UNICEF. (2007). Annual report 2003. UNICEF. [in English].

12. INEE (2004). Minimum Standards for Education in Emergencies, Chronic Crisis and Early Reconstruction. Paris: UNESCO. [in English].

13. Yule, W., Stuvland, R., Baingana, F. K., & Smith, P. (2003). Children in armed conflict. In Trauma interventions in war and peace: Prevention, practice, and policy (pp. 217-242). Boston, MA: Springer US. [in English].

14. Vuletic, V., & Demarin, V. (2003). POSTERS–NEUROLOGY. *Multiple sclerosis, 5, 35*-54. [in English].

15. Danopoulos, C.P., Kapor-Stanulovic, N., & Skandalis, K.S. (2012). Children and Armed Conflict: The Yugoslav Experience. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, *14*(1), 151-163. [in English].

УДК: 378 - 056.2/.3

Людмила Ніколенко,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри педагогіки та спеціальної освіти
l.nikolenko1@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8708-3117
Researcher ID: U-3171-2017

Liudmyla Nikolenko,
PhD in Pedagogy, Associate Professor
Chairperson of the Department of Pedagogy and Special Education

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна
проспект Науки, 72, м. Дніпро, 49010

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine
Nauky Avenue, 72, Dnipro, 49010

РОЗВИТОК ЖИТТЄТВОРЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

DEVELOPMENT OF LIFE CREATIVE COMPETENCE OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Анотація. У статті розкривається питання розвитку компетентностей 21-го століття здобувачів з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі закладу вищої освіти. Це питання потребує організаційних, технологічних, програмно-концептуальних змін. У процесі інклюзивного навчання акцент має бути зміщено з фундаментальних знань на життєві компетентності. На їх основі для студентів з особливими освітніми потребами стає можливим опанування кластеру професійних навичок.

Дослідження здійснено теоретичними науковими методами: аналізу, абстрагування, узагальнення, моделювання. Стаття охоплює кілька питань: імплементація концепції